

ВИХОВАНЦІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ: ПОХОДЖЕННЯ, СТАТУС, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто категорії вихованців Чернігівської духовної семінарії, а також висвітлено їх станову приналежність. Простежено перспективи, які чекали на випускників після закінчення навчального закладу.

Ключові слова: Чернігівська духовна семінарія, Синод, вихованці, випускники.

Після створення на початку ХІХ ст. системи духовної освіти Чернігівська духовна семінарія (1786–1919) стала на чолі духовних закладів Північного Лівобережжя і давала своїм вихованцям не лише духовну, але й ґрунтовну загальноосвітню підготовку. Її випускники мали змогу продовжувати своє навчання як у духовних, так і в світських вищих навчальних закладах, займати церковнослужительські місця та вчительські посади, вступати на цивільну службу.

До семінарій приймали юнаків православного віросповідання усіх станів за Статутом 1814 р. віком від 14 до 16 років, за Статутом 1884 р. – від 14 до 18 років [25, с. 7]. Випускників духовних училищ приймали до семінарій без вступних випробувань, але з 1901 р. вони мали скласти письмовий екзамен з російської мови та усні екзамени з катехізису, російської, церковно-слов'янської та грецької мов [13, с. 446]. Вихованці світських середніх навчальних закладів, а також ті, хто отримав домашню освіту, мали скласти іспити з усіх предметів, що вивчалися в духовних училищах [25, с. 119]. У кожному з трьох молодших класів відповідно до положень Статутів навчалася не більше 50 вихованців, а в старших – не більше 55.

У 1875 р. Правління Чернігівської духовної семінарії розробило Правила вступу, що визначали вікові обмеження щодо вступу до відповідних класів, вимоги щодо обсягу знань з певних предметів, перелік необхідних документів та графік проведення вступних екзаменів [17, с. 244–248]. З 1884 р. прийом до семінарій було обмежено потребами єпархії та заборонено прийом вихованців до VI класу, а також заборонено складати випускні іспити особам, які не навчалися в семінарії [1, с. 183].

На початку ХХ ст. у семінаріях постала проблема недостатньої кількості вихованців у старших класах: «Масса семинаристов пошла в светские учебные заведения, больше всего в университеты, на историко-филологические, юридические и медицинские факультеты» [8, арк. 43]. Так з'явилася категорія

«вільних слухачів», що відвідували заняття у V–VI класах. У 1914 р. у Чернігівській духовній семінарії їх було 25 [23, арк. 16 зв.].

Незважаючи на становий характер навчального закладу, в Чернігівській духовній семінарії навчалися також діти міщан, козаків, військових, дворян та чиновників, селян [21, арк. 6], однак їх кількість не могла перевищувати 10 % загальної чисельності вихованців [1, с. 194].

Крім уроженців Чернігівської губернії серед учнів семінарії були вихідці з Київської, Могилівської, Катеринославської та Воронежської губерній [19, арк. 31 зв.]. У квітні 1846 р. було дозволено приймати до духовних семінарій іноземців, які закінчували їх без отримання розряду [29, с. 113]. За свідченнями І. Львова, у Чернігівській духовній семінарії «иногда учились юноши из-за границы (Болгарии, Черногории, Сирии (арабы православно-христианского вероисповедания), Турции (греки))» [7, арк. 6]. Так, у 1896–1897 навчальному році Чернігівську духовну семінарію закінчив серб Здравко Івкович, а у 1899–1900 навчальному році – болгарин Віктор Влаєв [27, с. 475; 28, с. 304].

Ще «Духовным регламентом» передбачалося обов'язкове навчання у семінаріях лише синів протоіереїв, але згодом цю постанову було поширено на дітей духовенства в цілому, внаслідок чого до семінарій почали вступати також діти священників та псаломщиків, яких утримували коштом навчальних закладів. Відтак виникли дві категорії учнів: казеннокоштні та своєкоштні [26, с. 399].

Усі казеннокоштні вихованці перебували на повному утриманні, хоча наприкінці XVIII ст. на одяг та взуття чернігівських семінаристів коштів ще не передбачалося. За таких обставин керівництво навчального закладу зверталось за допомогою до благодійників: «От его превосходительства Петра Степановича Милорадовича разным числом денег присылается иногда и почти каждый год на снабжение бурсаков» [12, с. 213]. Згодом казеннокоштні вихованці вдягалися та забезпечувались білизною за рахунок семінарії.

На казенне утримання приймалися в першу чергу сироти та діти бідних священнослужителів, що добре навчалися та відрізнялися зразковою поведінкою, згідно з вакансіями, що визначалися Синодом.

У Чернігівській духовній семінарії існувала і така категорія вихованців, як напівказенні. Вони або отримували квартирну допомогу, або жили в гуртожитку семінарії. У 1828–1829 навчальному році з 307 вихованців 66 перебували на казенному утриманні і 68 – на напівказенному. З них 46 вихованців отримували квартирну допомогу, а 22 мешкали в гуртожитку. Розмір квартирної допомоги визначався Правлінням семінарії і становив від 30 до 45 крб. Допомогу отримували передусім сироти, вихідці з багатодітних сімей, котрим на вистачило казеннокоштних місць. Правління семінарії інколи робило перерозподіл квартирних грошей вже після їх призначення. Так, у відповідь на прохання М. Грабовського прийняти його до семінарії на казенне утримання, Правління виділило 45 крб. квартирної допомоги. Ці кошти було вивільнено внаслідок переводу І. Стопановського з казенного утримання на напівказенне, оскільки він отримував допомогу від рідних [37, арк. 55].

Кількість вакансій на казенне утримання з часом змінювалась. У 1796 р. в Чернігівській духовній семінарії було 50 вакансій казеннокоштных вихованців [12, с. 212]. Після запровадження нового семінарського Статуту у 1817 р. кількість казеннокоштных вихованців було збільшено до 100 осіб, а Статуту 1884 р. – до 120. Наказом Синоду, починаючи з 1907–1908 навчального року чисельність казеннокоштных вихованців була поступово зменшена до 115.

Слід зазначити, що Правління Чернігівської духовної семінарії зазвичай не набирало повного комплекту казеннокоштных вихованців, а зекономлені у такий спосіб кошти витрачало на інші потреби. Саме за їх рахунок у 1819 р. до Київської духовної академії було направлено і споряджено 3 випускники семінарії [34, арк. 3 зв.]

Протягом другої половини ХІХ ст. кількість казеннокоштных вихованців у Чернігівській духовній семінарії коливалась в межах 68–79 чоловік. У 1884 р. Правління семінарії прийняло рішення зменшити їх кількість на 40 осіб у зв'язку зі зростанням цін на продукти харчування [10, с. 416].

У 1905–1906 навчальному році Правління семінарії для допомоги бідним вихованцям замість двох повних казенних стипендій ввело три напівказені. Стипендіати жили та харчувалися безкоштовно, а одяг і взуття купували самотужки.

Правління Чернігівської духовної семінарії самостійно вирішувало питання про прийняття та переведення вихованців на казенне утримання. Так, у 1821 р. після проведення річних іспитів було прийнято рішення перевести на казенне утримання по одному вихованцю вищого (С. Шипулинського) та нижчого (О. Джунковського) відділень [35, арк. 1]. На прохання вдів священників Правління семінарії зазвичай приймало їхніх дітей на казенне утримання або ж надавало квартирну допомогу. Так, у 1827 р. на прохання вдови священника М. Козакевичевої-Донцової двох її онуків було прийнято на казенне утримання до Чернігівської духовної семінарії [36, арк. 3]. На прохання вдови священника М. Карабановської прийняти її сина до семінарії на казенне утримання його прийняли на напівказенне утримання і розмістили в гуртожитку [37, арк. 100]. Відмовляли у казенному утриманні у тих випадках, коли вихованець був єдиною дитиною в сім'ї або в семінарії навчалися кілька братів водночас.

Траплялися випадки, коли самі вихованці просили позбавити їх казенного утримання. Так, у 1834 р. вихованець нижчого відділення М. Балканов подав прохання до Правління Чернігівської духовної семінарії, зазначаючи, що він користується покровительством ієромонаха Єлецького монастиря Никифора, який надає йому необхідну допомогу. Правління задовольнило прохання, враховуючи і той факт, що М. Балканов мав слабкі знання [4, арк. 118].

Список казеннокоштных вихованців переглядався Правлінням семінарії на початку кожного навчального року, для чого слід було надати довідки про сімейний та майновий стан батьків від місцевих благочинних [14, с. 561].

До 1807 р. на утримання казеннокоштного вихованця Синодом виділялося 20–25 крб. на рік [11, с. 650], з 1818 р. – 56 крб., у другій половині ХІХ ст. – 90 крб. [33, арк. 3; 21, арк. 21 зв.].

Вихованців, яким не вистачило місць на казенне утримання, враховували при розподілі стипендій. У Чернігівській духовній семінарії ще на початку ХІХ ст. певна кількість вихованців утримувалась на так звані «процентні суми». У 1818 р. з 127 вихованців 27 перебували на казенному утриманні й 3 – на «процентній сумі». Кошти на виплату стипендій надходили у вигляді процентів з благодійних капіталів [32, арк. 32]. Розмір стипендії у середині ХІХ ст. становив від 20 до 100 крб. [9, с. 625]. У 1897 р. у Чернігівській духовній семінарії було 11 стипендіатів, у 1910 р. – 17 [21, арк. 6; 24, арк. 20].

Редакція «Черниговских епархиальных известий» 19 грудня 1866 р. прийняла рішення щорічно зі своїх прибутків виділяти по 150 крб.: на утримання одного кращого вихованця з числа сиріт – 60 крб., на премії трьом вихованцям з трьох відділень за кращі твори – 45 крб., решту – на посібники для церковно-приходських шкіл [39, арк. 2].

На честь 200-річного ювілею Чернігівської духовної семінарії було вирішено затвердити дві стипендії для найбідніших вихованців з епархіальних коштів і вносити для цього протягом двох років від кожного храму по 2 крб. [15, с. 381].

Після закінчення курсу навчання в семінарії вихованці отримували атестати, які містили відомості щодо терміну навчання, здібностей, поведінки. Також наводились оцінки з усіх предметів семінарського курсу і зазначався розряд випускника. Випускники, які закінчували семінарію по першому розряду, могли вступати до духовних академій та отримували звання студентів, що надавало певні переваги при розподілі на епархіальну або духовно-училищну службу. Слід зазначити, що відповідно до розпоряджень Синоду по першому розряду могли закінчувати семінарію не більше третини усієї чисельності вихованців випускного класу [31, арк. 6]. Вихованці Чернігівської духовної семінарії зазвичай продовжували навчання у Київській, Санкт-Петербурзькій та Московській духовних академіях. Так, у 1793 р. до Київської духовної академії вступило 26 вихованців і 1 – до Санкт-Петербурзької [19, арк. 31 зв.]. На початку ХІХ ст. до Київської духовної академії щороку відправляли двох-трьох кращих випускників.

Випускники по другому і третьому розрядах за розподілом епархіального правління призначалися на священно- і церковнослужительські місця, займали вчительські та інспекторські посади в духовних навчальних закладах [38, арк. 18].

Випускники семінарій досить часто вступали і на цивільну службу. На початку ХІХ ст. у зв'язку з нестачею канцелярських службовців у Чернігівському губернському правлінні було дозволено щороку направляти до 10 семінаристів на цивільну службу. Так, у 1815 р. до Губернського правління було направлено 8 вихованців вищого риторичного і 2 – нижчого риторичного класів Чернігівської духовної семінарії [3, арк. 23]. У 1842 р. відповідно до розпорядження Синоду було дозволено приймати випускників семінарій на державну службу. У 1850 р. Синод скасував положення про обов'язкове навчання дітей духівництва у духовних навчальних закладах і тим самим відкрив їм доступ до світських [30, с. 41].

У середині 60-х рр. ХІХ ст., як зазначив колишній вихованець Чернігівської духовної семінарії, «духовное звание», как каста, было упразднено, мы все, окончившие Семинарию получили звание почетных граждан, а дети священников и диаконов – потомственных почетных граждан, а вместе с тем и свободу выбора занятий: увольняться из духовного звания, как требовалось ранее, не нужно было» [2, с. 76].

Слід зазначити, що часом для випускників семінарії у духовному відомстві не вистачало вакансій. Наприклад, у 1806 р. для Чернігівської духовної семінарії Чернігівська духовна дикастерія надала тільки 9 вакантних місць священників, 4 –дияконів і 1 – дячка. Того ж таки року 4 випускники перейшли з духовного відомства у цивільне [20, арк. 34 зв.]. У 1837 р. 27 з 73 випускників Чернігівської духовної семінарії зайняли церковнослужительські місця, у 1840 р. – 36 з 72, у 1843 р. – 35 з 85, у 1846 р. – 38 зі 100 [5, арк. 927].

Як згадував випускник Чернігівської семінарії середини ХІХ ст., «прихода никто не получил, да и не мог получить, потому что нам было объявлено, что для получения прихода, необходимо пробыть 3 года учителем какой-либо школы или псаломщиком, каковым названием стали называть прежде бывших дьячков. В псаломщики никто из нас не хотел идти; некоторые же успели заручиться местами учителей – кто церковно-приходских школ, кто приходских городских училищ, а некоторые из числа лучших учеников – получили места учителей в духовных мужских училищах» [2, с. 77].

У середині ХІХ ст. спостерігалось зростання чисельності випускників семінарій, що присвятили себе педагогічній роботі. Якщо у 1867 р. лише 8 вихованців Чернігівської духовної семінарії надали перевагу педагогічній діяльності, то у 1869 р. вже 22 [22, арк. 3].

На підставі Статуту 1867 р. семінаристи, які закінчили чотири класи, отримували право вступу до університетів. Вищі навчальні заклади із задоволенням приймали їх і наголошували, що порівняно з випускниками гімназій вони навчаються значно краще [16, с. 99]. У Чернігівській духовній семінарії у 1878 р. в ІV класі навчались 86 вихованців, з них до V класу пішло лише 14, решта вступила до університетів [18, с. 75]. Вихованців Чернігівської духовної семінарії із задоволенням приймали до Ніжинського юридичного ліцею без вступних випробувань. Як згадував колишній семінарист, «привлекали нас в лицей близость Нежина от родины, дешевизна жизни и легкость поступления туда» [2, с. 76]. Зменшення кількості кандидатів у священники було тривожним симптомом, відтак 20 березня 1879 р. було обмежено доступ семінаристів до вищих світських навчальних закладів [29, с. 43].

Семінаристам дозволялося вступати на всі факультети Томського, Юр'ївського та Варшавського університетів, в Петербурзький університет (факультет східних мов), Лазаревський (в Москві), Владивостокський інститути східних мов та Ярославський юридичний лицей, але тільки після закінчення шести класів по першому розряду, по другому розряду – лише до ветеринарних та комерційних інститутів [40, с. 34]. У 1906 р. було дозволено вступати також до Харківського та Казанського університетів після закінчення чотирьох класів.

І лише у 1915 р. семінаристи одержали можливість вступати до усіх вищих навчальних закладів після закінчення чотирьох класів [6, арк. 12 зв.].

Отже, незважаючи на те, що головною метою семінарської освіти була підготовка майбутніх священослужителів, значна частина випускників намагалася після закінчення повного або не повного курсу навчання вступати до університетів. Зі стін Чернігівської духовної семінарії вийшло чимало відомих учених, педагогів, митців, державних та громадських діячів.

Джерела та література:

1. Белявский Ф. О реформе духовной школы / Ф. Белявский. – СПб., 1907. – 230 с.
2. Г. Б. Черниговская семинария 50-т лет назад / Г. Б. // Вера и жизнь. – 1915. – № 5-6. – С. 77–98.
3. Держархів Чернігівської області, ф. 679, оп. 2, спр. 2582, арк. 72.
4. Держархів Чернігівської області, ф. 682, оп. 1, спр. 25, арк. 327.
5. Держархів Чернігівської області, ф. 682, оп. 1, спр. 57, арк. 1197.
6. Держархів Чернігівської області, ф. Р-1495, оп. 1, спр. 114, арк. 18.
7. Держархів Чернігівської області, ф. Р-1495, оп. 1, спр. 115, арк. 132.
8. Держархів Чернігівської області, ф. Р-8860, оп. 1, спр. 55, арк. 60.
9. Журнал собрания Правления Черниговской духовной семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1871. – № 22. – С. 613–627.
10. Журнальное постановление распорядительного собрания Правления семинарии, утвержденное Его Преосвященством от 17 июля сего 1884 года // Черниговские епархиальные известия. – 1884. – № 15. – С. 416.
11. Знаменский П. Духовная школа в России до реформы 1808 г. / П. Знаменский. – Казань, 1881. – 807 с.
12. Никольский С. Материалы для истории Черниговской духовной семинарии / С. Никольский // Черниговские епархиальные известия. – 1890. – № 10. – Часть неофициальная. – С. 207–213.
13. От Правления Черниговской духовной семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1901. – № 14. – С. 446.
14. От Правления Черниговской духовной семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1905. – № 15. – С. 561–562.
15. От Правления Черниговской духовной семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1908. – № 11. – С. 381.
16. Отзыв университета о семинаристах // Вера и жизнь. – 1914. – № 3. – С. 99–100.
17. Правила для поступления в число воспитанников Черниговской духовной семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1875. – № 13. – С. 244–248.
18. Полонський М. Спогади священника / М. Полонський [упорядники Євгенія Марховська, Олександр Тарасенко] – К., 2010. – 360 с.
19. Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі (далі – РДІА), ф. 796, оп. 74, спр. 579, арк. 34.
20. РДІА, ф. 796, оп. 88, спр. 226, арк. 37.
21. РДІА, ф. 802, оп. 9, спр. 22, арк. 24.
22. РДІА, ф. 802, оп. 10, спр. 157, арк. 15.
23. РДІА, ф. 802, оп. 15, спр. 1293, арк. 30.

24. РДІА, ф. 802, оп. 15, спр. 1406, арк. 32.
25. Свод уставов и проектов уставов духовных семинарий 1808–1814, 1862, 1867, 1884 и 1896 гг. – СПб., 1908. – XXV; 406; 116 с.
26. Смолич И. История русской церкви 1700–1917 / И. Смолич. – М., 1996. – Часть первая. – 799 с.
27. Список воспитанников Черниговской духовной семинарии за 1896–1897 учебный год // Черниговские епархиальные известия. – 1897. – № 14. – С. 475.
28. Список воспитанников Черниговской духовной семинарии за 1899 –1900 учебный год // Черниговские епархиальные известия. – 1900. – № 13. – С. 304.
29. Сушко А.В. Духовные семинарии в пореформенной России (1861–1884 гг.) / А.В. Сушко. – СПб., 2010. – 256 с.
30. Тарасенко О. До питання про організацію навчального процесу в Чернігівській духовній семінарії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / О. Тарасенко // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. – Чернігів, 2001. – С. 39–42.
31. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України), ф. 711, оп. 2, спр. 1, арк. 8.
32. ЦДАК України, ф. 711, оп. 2, спр. 69, арк. 57.
33. ЦДАК України, ф. 711, оп. 2, спр. 81, арк. 11.
34. ЦДАК України, ф. 711, оп. 2, спр. 132, арк. 19.
35. ЦДАК України, ф. 711, оп. 2, спр. 442, арк. 3.
36. ЦДАК України, ф. 711, оп. 2, спр. 1295, арк. 10.
37. ЦДАК України, ф. 711, оп. 2, спр. 1607, арк. 201.
38. ЦДАК України, ф. 711, оп. 2, спр. 2704, арк. 32.
39. ЦДАК України, ф. 711, оп. 2, спр. 6032, арк. 2.
40. Щетинина Г. Студенчество и революционное движение в России последняя четверть XIX в. / Г. Щетинина. – М.: Наука, 1987. – 237 с.

Наталія Цыпляк

**ВОСПИТАННИКИ ЧЕРНИГОВСКОЙ ДУХОВНОЙ СЕМИНАРИИ:
ПРОИСХОЖДЕНИЯ, СТАТУС, ПЕРСПЕКТИВЫ**

В статье рассматриваются категории воспитанников Черниговской духовной семинарии, а также отражено их классовую принадлежность. Прослежено перспективы, которые ждали выпускников после окончания учебного заведения.

Ключевые слова: Черниговская духовная семинария, Синод, воспитанники, выпускники.